

Chlup, Otokar

K duši dítěte

In: Chlup, Otokar. *Vývoj pedagogických ideí v novém věku*.
Brno: Filozofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1925, pp. [83]-90

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118600>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K D U Š I D Í T Ě T E.

Jindřich Pestalozzi.

(1746—1827.)

Sě jménem Pestalozziho jsou sdruženy některé vymoženosti vychovatelské, k nimž kladl základy tento nadšený lidumil a přítel opuštěného dětství. K vymoženostem těmto dlužno počítati všeobecnou výchovu jako nutný prostředek zúšlechtnění lidské společnosti a psychologické prohloubení metod vyučování elementárního. V obém ohledu se uplatnil živelný zájem Pestalozziho o praktickou výchovu. Založil sirotčince pro dívky zcela opuštěné, aby ukázal všemu současnému lidstvu na jeho povinnosti k budoucím generacím, a oddává se přes všechny překážky a neúspěchy svému úkolu s oddaností a láskou, která překonává síly člověka. Neuhöf, Stanz, Burgdorf a Yverdöon jsou proslulé zastávky na křížové cestě plné obětí a odříkání, budící úctu a vděk celého lidstva. To jsou vychovatelské činy podobné činům Komenského, tryskající z duše oddané službě lidské společnosti. Metoda Pestalozziho zdůvodněná úvahami o duševních zdrojích výuky a výchovy měla ukázati k snadnějším prostředkům obecné výchovy, a kniha jednající o způsobu, jak Gertruda své dívky vyučuje, zůstává přes velký rozvoj myšlení pedagogického v době pozdější a naší dílem ceny trvalé.

Sociální význam a cíl obecné výchovy líčí Pestalozzi v proslulém svém románě „Lienhard u. Gertrud“ (26, 24). Na správné a účelné výchově závisí osud obce, státu a celé lidské společnosti, hlásá tento sociální román a ukazuje hned, jak třeba voliti k tomuto cíli vhodných prostředků. Celé dílo a všechny počáteční práce Pestalozziho prodehnuty jsou myšlenkami „Emila“ a „Smlouvy

společenské“. Veškerá výchova má sledovati podle Pestalozziho sklony a zájmy dítěte, má hověti individuálním jeho schopnostem a v cílech všeobecně lidských, to jest v harmonickém rozvíjení vlastních těchto schopností, spatřovati má hlavní svůj cíl. Jda ve stopách Rousseauových nalézá také pravzor výchovy a výuky v přirozených prostředcích, které volí matka ve výchově svých dětí. Rodinná výchova a rodinné primitivní vyučování jest Pestalozzimu vzorem veškeré výchovy, a Pestalozzi ověřuje všechno svoje myšlení vzpomínkou na práci matky v rodině. Ale tato individuální výchova jest pouhou metodou, sloužící pravému cíli výchovy, kterým jest uspoledenštění člověka, to jest příprava těla i ducha žáka pro lidské a společné úkoly všemu lidstvu. Fichte, který v době politického úpadku obnovil Platonovu ideu státní výchovy pro všechny děti od sedmého roku, ocenil tuto vůdčí ideu Pestalozziho a v „Řečech k německému národu“ ukazuje na metodu Pestalozziho jako na prostředek národní výchovy a uskutečnění národních ideálů.

Metodu svoji vypisuje Pestalozzi ve jmenovaném spise „Jak Gertruda své děti učí“ (25, 25). Sledujme pozoruhodné myšlenky tohoto díla, jehož význam oceňují i hojně směry vychovatelské našich dnů. Pestalozzi, chtěje objasniti co nejstručněji svoji metodu, poukazuje na děti samy, jako na vlastní zdroj pedagogického poznání. „Naučil jsem se u nich“, praví, „— a byl bych musil býti slepý, kdybych se tomu nebyl naučil — chápati přirozený poměr, v němž jest poznání věcí k poznání pouhých písmenek, naučil jsem se, jakou nevýhodu má jednostranné poznání knižní a spolehnutí jen na slova pro skutečnou sílu naší názornosti a pro přesné pojetí věcí nás obklopujících.“ Jsou tu vysloveny dvě důležité zásady, tvořící jádro všeho pedagogického myšlení Pestalozziho. Předně se tu ohlašuje jeho názorná metoda důsledně Pestalozzím pěstovaná v jeho výchovných ústavech a dále přirozená povaha jeho metody, čerpaná ze studia dětství, jeho sklonů a individuálních schopností. Mezi výchovou přirozenou, výchovou rodinnou, nemá býti podle Pestalozziho oněch umělých rozdílů, jaké nachází v obvyklých metodách vyučovacích, nýbrž metoda školská má převzítí přednosti oné přirozené metody, jedině způsobilé rozvíjetí schopnosti dítěte. „První hodina vyučování dítěte“, praví na jiném

místě, „jest hodina jeho narození. Od okamžiku, kdy jeho smysly jsou přístupny dojmům přírody, od toho okamžiku vyučuje je příroda... Všechno vyučování jest jen umění podporovati touhu dítěte po vlastním vývoji a toto umění záleží v úměrnosti a harmonii dojmů, dítěti vštěpovaných s jistým stupněm rozvoje jeho schopností“ (26, 40, 41). To jest smysl Pestalozziho „abecedy názoru“ a celé elementární metody. Všechny pojmy, které si má dítě vštípit, má předcházeti reálný názor buď skutečný nebo znázorněný kresbou neb modelem. Jen touto názornou metodou lze vypěstovati podle Pestalozziho vlastní samočinnost dítěte a upravit mu cestu k sebezdokonalení. Pestalozzi instinktivně postřehuje nutnost, abychom učíce dítky navazovali psychologicky na vědomí dítěte a abychom se učili odhalovati tvůrčí sílu v duševní soustavě. Příkrý rozdíl mezi výchovou rodinnou a výchovou na prvních stupních školních pocituje Pestalozzi jako duchovní vraždu. „Necháváme děti při plném požitku přírody,“ praví, „dojmy na ně působí, jsou v plném požitku své nenucenosti a svých dojmů... a když takto po pět let užily blaha smyslového života, tu najednou ve škole zmizí s očí jejich celá příroda“ (26, 43). Proto věci, příroda, názor jako Baconovi a Komenskému jsou Pestalozzimu přední zásadou všeho vyučování a jedinou podmínkou duševního rozvoje. Pestalozzi učlenil metodu názoru ve tři hlavní stupně: 1. stále rozšiřování okruhu názoru, 2. určité, přesné vštípení názorů prošliých vědomím, 3. vštípení slov pro všechny představy došlé názorem k vědomí. Pestalozzi považuje řádnou zásobu slov, spojenou s případným názorem, za neocenitelnou pro děti a vidí značnou jednostrannost v pouhém názoru, který neprovázají představy zvukové, jejichž nositeli jsou slova. Metoda Pestalozziho jest však i s jiné stránky pro nás zajímavá. Při velmi hojných příležitostech jak v praktické výchově, tak i v úvahách svých spisů upozorňuje na vlastní cíl veškerých metod vyučovacích a vychovatelských; cíl ten jest nikoli opatření žáku jisté vědomosti, jejichž význam nepodceňuje, nýbrž zdokonaliti duševní schopnosti samy a uzpůsobiti takto dítě pro další sebezdokonalení a pro nové úkoly pozdějšího života. Jakým způsobem snaží se o zdokonalení duševních schopností, o tom se dovidáme v prvním dopise vyučování Gertrudina. Chce, praví se tu, síly ducha intensivně zvýšiti a netoliko extensivně jenom před-

stavami obohatiti. Toho doufá docíliti tím, že dětem předřikává slova, věty a delší periody, které jim dává opakovati, čímž chce pěstovati jejich hlas, jejich paměť a pozornost. Z téhož důvodu dává jim psáti a kresliti. Všechna vysvětlení a poučení jsou v úplné souvislosti s rozvojem řeči, neboť řeč považuje, jak praví, za přední prostředek poznání vedle názoru. Avšak jest tu veliké nebezpečí, kterého si výchova neuvědomuje, a které Pestalozzi velmi živě cítil, že si totiž dítě snadno zvykne užívati slov bez náležitě zažitého obsahu a názoru. Proto usiloval Pestalozzi o vhodnou čítanku věcnou, o svět v obrazech, který by měl obsahovati všechno důležité vědění elementární v takovém pořádku, aby věc z věci vyplývala přirozeně a byla provázena vždy přiléhavým výrazem slovním, takže by vzdělání věcné i mluvní šlo organicky pospolu. Metoda, kterou tak podivuhodně a dokonale vypracoval Komenský, a která oživuje znova v přemýšlení švýcarského reformátora, má nahraditi neužitečnou metodu analytickou a sokratickou na stupni elementárním, na němž dítě usoustavňuje si nesrovnané dosavadní poznatky koncentrovaným názorem a přiléhavým výrazem. Tatá koncentrovaná učebnice měla míti za účel uváděti děti do základu všeho vědění o věcech a opatřiti jim náležitou zásobu slov. Bylo tedy úkolem metody, aby usoustavněnou nomenklaturou dán byl dětem uclánkový řetěz vědomostí, aby slovo bylo pomůckou k jasnému pojmu. Avšak to byla jen jedna stránka metody. Vedle slova jako pomůcky pojmů a představ šlo také o tvár a opticko-psychický názor, jemuž měla sloužiti cvičení kreslířská a názorově-výtvarná; jejich prvky, čáry a úhly, oblouky a jednotlivé měrické tvary byly tu důležitým stadiem při tvoření názorů. Aby dále byl zjednáán prostředek vclánkovati do poznání věci také přirozený prvek číslo, bylo důležitou zásadou elementární výuky cvičiti počty jenom na konkrétních předmětech, anebo alespoň na bodech různě k sobě řaděných. Když byl vtiskl v elementární poznání tyto tři základní prvky, slovo, tvár a číslo, hledal Pestalozzi metodické prostředky, jimiž by mezi těmito prvky docílil vzájemné souvislosti. Této souvislosti, nebo, jak bychom to v dnešní terminologii vyjádřili, této schopnosti funkcí slouží podle Pestalozziho nejlépe popis jednotlivých členů našeho představového života.

Pestalozzi jest přesvědčen, že popis známých a jasně po-

chopených věcí dodává dítěti takové síly duševní, že dovede v celé oblasti svých poznatků, názorem ujasněných, přesně, jasně a jednotně myslet. Pestalozzi klade na tento způsob elementárního vyučování zvláštní důraz, neboť vidí v něm základ k budoucímu konkrétnímu a výstižnému myšlení a k jasné, přiléhavé a výstižné mluvě, která obvyklou výchovou, jak ji nazývá, papouškuje, bývá ve vývoji zadržena. K těmto popisům přirozeně přibírá Pestalozzi vlastní zákův výběr jednotlivých předmětů přírodních, jež mají býti popisovány a hovorem probírány. Tato čítanka v pojetí Pestalozziho měla také za účel uvésti všechny pomůcky vyučovací a všechny předměty vyučovací v plnou harmonii, která stále schází dnešní škole. Jenom psychologickou intuící postřehuje význam zásady postupu od nejjednoduššího a nejsnadnějšího k obtížnějšímu a zásady zcela nenáhlych přechodů, neboť tento postup udržuje žákovo sebevědomí, které jest hybnou silou sebevýchovného pokroku. Touto metodou, praví pěkně Pestalozzi, možno děti jen vésti a nikoli pobízeti a popoháněti (26, 78). Buss vydává ve třetím dopise uvedeném ve vyučování Gertrudině vděčné svědectví o sebevýchovné metodě Pestalozziho tím, že opakuje místo z povídky o Lienhardu a Gertrudě a velebí zásadu její, přiváděti lidi k tomu, aby si sami mohli pomoci, když už nikdo na tom božím světě jim nepomůže a také pomoci nemůže. V témže dopise se dovidáme podrobnosti o záhadách metody Pestalozziho. Záhady a zásady tyto jsou podrobně znázorněny na vyučování kreslení. Buss dlouho nemohl chápati větu Pestalozziho: Linie, úhly a oblouky jsou základem veškerého umění kreslířského. Měl učiti žáky kreslit a Pestalozzi stále ho vedl k tomu, aby především a stále v počátcích navykal děti cvičiti se v těchto elementárních prvcích kreslířského názoru, aby přesně odhadovali, přesně kreslili a napodobili linie, úhly a oblouky odpozorované na předmětech svého okolí, přirozených a umělých. Úsilím Pestalozziho bylo přivesti děti k tomu, aby ovládly linii, úhel a oblouk v různých rozměrech a tvarových odstínech. Jakmile si osvojily tyto prvky, tu je již mohl směle ponechati jejich vlastní práci a jejich samostatnému kreslířskému vývoji. Jedno nebezpečí však tu bylo, že totiž nezkušený učitel snadno mohl utonouti v kreslířské abstrakci čar, úhlů a oblouků a ztrácti smysl pro potřebu dítěte, dospěti z těchto prvků tvarových

k synthésé, již nacházíme v přírodě a umění. Neboť dítě, je-li správně vedeno, nemá viděti abstraktních prvků věcí, nýbrž věci samy, nikoli prvky umění výtvarného, nýbrž umělecké dílo samo. Tomuto nebezpečí uniká metoda Pestalozziho tím, že prvky kreslířského projevu dává dětem důsledně odpozorovati na věcech skutečných, přirozených a uměleckých a že tedy každá linie, každý úhel, každý oblouk jest výrazem jedinečné skutečnosti a s ní nerozlučně spjat. Toť podstata metody Pestalozziho v oblasti kreslířského projevu. Avšak v oblasti poznání věcí, v oblasti řeči a počtů jest tomu podle Pestalozziho nejinak. Také řeč skýtá jisté prvky v hláskách, slovech a větách, jako počty v číslech jednoduchých a složitějších. Pestalozzi také zde prvky těchto dovedností vštěpoval v nejužší souvislosti se skutečnými věcmi a názory, s nimiž jsou ony prvky v přirozené souvislosti a po důkladném nacvičení těchto elementů byl přesvědčen o způsobilosti dítek vyjadřovati se o složitějších jevech přírody a umění, neboť bylo již dosaženo dovednosti vyjadřovati se o jevech jednoduchých, z nichž složité jevy jsou vytvořeny.

Všechno vyučování má si podle Pestalozziho bráti vzor ve věčných zákonech přírody. Rousseau svým pojetím přirozené výchovy hlásal obecné zásady, na jejichž základě měl vyvstati nový ideál člověka. Pestalozzi přenáší tyto principy do denní školské práce a zkoumá jejich úchvatnou pravdivost při zdánlivě nepatrných projevech vychovávaného dítěte. Jakmile mu byl jasný tento vztah dítěte ke škole a vyučování, bylo jeho jedinou myšlenkou, jak uvést v soulad postup vyučování s přirozenou povahou člověka a všech věcí v přírodě a jak podřaditi mechanické formy vyučování věčným zákonům lidské přirozenosti. Pozoruje, že mechanismus smýslového života člověka se řídí týmiž zákony, kterými i fysická příroda svoje síly rozvíjí, a proto klíč všeho vyučování spatřuje v tom, že za pomoci smyslů co nejhluběji vstoupíme v mysl dítěte věci nejpodstatnější, nejjednodušší v našem poznání a pak teprve navážeme poznatky méně podstatné na tyto pevné kmeny a větve smýslového prvotního poznání. Smýslový názor, smýslová nápodoba jest dítěti východiskem, ono se dostane takto na cestu, po níž pak samo kráčí za svým sebezdokonalením. V tomto postupu doufá naléztí všeobecnou přirozenou neboli psychologickou metodu vyučování. Názor smýslový,

metodou touto vytríbený, jest jejím vůdčím principem. Komenský, Bacon, Locke a Rousseau si tu podávají vzájemně ruce v překvapující syntéze Pestalozziho, která byla obdivována i zamítána velikými jeho nástupci Tolstým a Spencerem. Pestalozzi rozprádá svou universální přirozenou metodu ve zvláštní zásady. Učme se, praví, své názory řaditi a jednoduché věci zdokonalovati, dříve než přistoupíme k věcem složitějším. Uvedme všechny jevy, které podstatně k sobě náleží, v souvislost takovou, v jaké se v přírodě nacházejí, a podřadme jim věci méně podstatné. Sesilujme dojmy důležitých věcí mnohostranným vnímáním a vštěpujme poznání o nich tak, aby se toto poznání jevilo jako přirozená a zákonitá nutnost pro hlavní cíl vlastního sebezdokonalení. Nezapomínejme nikdy na svobodu a samostatnost dítěte, která jest nejvzácnějším zdrojem jeho budoucí tvůrčí činnosti.

Abý však mohl Pestalozzi vycházeti od věcí jednoduchých a nejjednodušších, bylo třeba ještě nalézt ony jednoduché elementy našeho poznání. Pestalozzi mluví o deus ex machina, jenž mu objasnil tři základní prvky, které jsou vlastnostmi všech věcí kolem nás. Brzy však se dovidáme, že nebyla to jen náhoda, nýbrž stálé přemýšlení o psychologii vyučování, sdružené se stálými pokusy vyučovacími, které ho přivedly ke třem zdrojům poznání, jež vidí v čísle, formě a slově. Ukazujet Pestalozzi, že všechny ostatní vlastnosti, které naše smysly připisují věcem kolem nás, nejsou společné všem věcem, že však číslo, tvar a slovo jsou všem společné. Pro tuto všeobecnost, v jaké se vyskytují, musejí býti také pojaty jakožto prvky všeho vyučování. Pestalozzi shledává ve školství naprostý zmatek v prostředcích a cílech výchovy, ve volbě mezi věcmi podstatnými a méně podstatnými a proto náleží vyučovacích prvků jest mu nejdůležitějším prostředkem obnoviti přirozenou metodu vyučování. Tak pozoroval při vyučování čtení nutnost, aby bylo podřízeno vyučování v mluvě, vyučování pak mluvní činí závislým na umění a dovednosti řaditi poznatky vázané na vnější popudy takovým způsobem, jak přirozená povaha člověka váže zvuk k slovu a slova v souvislou řeč. Rovněž tak psaní podřazuje Pestalozzi pod umění kresliti a kreslení zase činí závislým na umění měřiti. Právě poznání tvarů, čísla a slov jest mu zároveň před důležitým prostředkem,

jak očistiti všechny představy smyslové od omylů smyslového vnímání, které jest závislé na poloze vnímajícího subjektu. Všechny prostředky, jimiž prohlubujeme své smyslové poznání, vycházejí podle Pestalozziho od čísla, tvaru, slova, a proto veškero vyučování bude vycházeti od důkladného objasnění, jak mnoho předmětů jest před našima očima, jak vypadají, jaké jsou jejich obrysy a jejich tvary a konečně jak se jmenují. Tot Pestalozziho pedagogické heureka, a když si byl uvědomil přirozené prvky všeho našeho poznání, tu již neváhal užití této prvkové metody v elementárním vyučování. Prvním elementárním prostředkem jest mu zvuk jako prvek řeči. Jazykové vyučování třídí se mu pak na nauku o tónu neboli o vývoji mluvidel, na nauku o slově neboli o prostředcích, jimiž lze vésti žactvo, aby poznávalo jednotlivé předměty, a konečně na nauku o řeči, to jest o prostředcích, jimiž jsme vedeni k tomu, abychom se dovedli o předmětech a jejich vlastnostech přesně a určitě vyjadřovati. Výcvik ve formách předmětů třídí Pestalozzi na dovednost v měření, kreslení a psaní. Celý postup elementárního vyučování v tomto směru jest dán v uvedeném pořadu těchto dovedností. Správné a konkrétní představy čísel jsou pak základem umění počtářského. Tak nauka o hlasu lidském, hláskách, slovech, skladba větná, měřictví, kreslení, psaní a počty tvoří základní elementární vyučování ve škole podle rozvrhu Pestalozziho.

Třídění prvků našeho genetického poznávání, zdůraznění těchto prvků a celá stavba elementárního vyučování, založená na těchto elementech, jest geniálním postřehem Pestalozziho. Mohou býti pochybnosti o úplnosti prvopočátečních činitelů našeho poznání, avšak nikdo před Pestalozzím nezaostřil tak jasně problém rozvoje poznání a jeho výchovy. Vyučování elementární a výchova další byla takto obohacena o psychologický základ, k němuž se bude pedagogická věda stále vraceti, kdykoli bude uvažovati o přirozené metodě. Jest dvojí veliký zisk z neúporné činnosti Pestalozziho v jeho sirotčincích. Ukázal na sociální cíle obecné výchovy a dal škole metodu, odpovídající přirozenému vývoji člověka. Pozdější sociální pedagogika odvozuje první podněty ze školy Pestalozziho, universální a přirozená jeho metoda bude stále oplodňovati školní vyučování.